

Трофимова Валентина Устиновна

*Педагог дополнительного образования
МБУДО “ЦДОД “Кэрэли”*

филиал МБОУ “Телигинская СОШ им.А.А.Пахомова”.

тема методического материала: открытое занятие “Хомус тардытын ньымалара”

Кылаас: 7

Тема: «Хомус тардытын ньымалара»

Дьарык сыала:

Үөрэтэр: Хомус тардытын ньымаларын уратыларын истэн, өйдөөн арааран оонньууларын ситиһии.

Сайыннарар: Оҕо истэр, өйүгэр онгортон көрөр дьобурун сайыннары

Иитэр : Оҕо өбүгэлэрин төрүт музыкальнай инструменнарын киэн туттарга, харыстыырга, иитии.

Дьарык көрүнгэ: Бөлөбүнэн үлэ

Дьарык тэрилэ: Хомус, проектор, экран, колонка

Дьарык былаана:

1. Тэрээһин чаас (3 мүн.)
2. Хомус историята (8 мүн)
3. Тыл, уос, тарбах, тыын эрчиллиилэр (6 мүн)
4. Сынньалан мүнүүтэ (3 мүн)
5. Хомуска норуот ырыатын добуһуоллаан оонньуу дьүһүйүү (8 мүн)
6. Рефлексия (2 мүн)
7. Түмүк (2 мүн)

Дьарык хаамыыта	Учуутал дьарыга	Үөрэнээччи дьарыга
1. Тэрээһин чаас (3 мүн)	(Уһуяаччы хобо чуораан тыаһатар) (Уһуяаччы сыыйа хомустуур. Уһуяаччы: Аламай маған күнүнэн! Үүммүт күн үтүө буолуохтун! - Оҕолоор, мин эһиэхэ ыраах сиртэн кэллим. Мээнэ кэлбэтим улахан соруқтаах кэллим. Ол сорукупун толорорго эһиги миэхэ көмөлөһүөххүт диэн эрэнэбин, бары бэйэ-бэйэбитигэр мичээрбитин бэрсиибин. - Көрүн эрэ, бу тугуй? Бу мин аптаах	Оҕолор бары холкутук туттан тураллар, харахтарын симэллэр, хомус тыаһыгар болжомтоҕо киирэллэр. Учуутал хомустаан бүтүтүн кэннэ харахтарын аһаллар. Оҕолор дорооболоһоллор.

	<p>холбуйалаах кэллим. Бу холбуйам иһигэр туох баар буолуой? (<i>Учуутал түү мээчиги таһаарар</i>) Оҕолор бу тугуй?</p> <p>Бу мин аптаах сирдьитим буолар. Аптаах сирдьитим миигин эһиэхэ аҕалла. Бэйэ –бэйэбитин билсиһиэххэйн. Мин аатым Валентина Устиновна. (<i>мээчиги оҕолорго биэрэр оҕолор ааттарын этэллэр</i>)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Бу холбукабыттан өссө биир аптаах малы таһаарыам. Дьэ, эрэ (хомус таһаарар) - Оҕолор, бу тугуй? - Маладьыастар сөпкө эттигит. Хомуска ким сатаан оонньууруй? <p>Хомус аптаах алыптаах доҕоонун истин эрэ. (уһуяаччы хомуска оонньуур)</p> <p><i>Уһуяаччы:</i> Оҕолор, бары харахпытын симтибит. Холкутук турабыт. Хараххытыгар саамай үчүгэй кэми ойуулаан көрүн.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Оҕолор, хомус тыаһыгар хараххатыгар тугу көрдүгүт? <p><i>Уһуяаччы:</i> хомус тыаһыгар уоскуйдугут дуо?</p> <p><i>Уһуяаччы:</i> Хомус тыаһыгар уоскуйбут, өйгүтүн-төйгүтүн сааһыламмыт буоллаххытына олус үчүгэй. Хомус бу айылҕа алыптаах, аптаах дорҕооно, дьонно-сэргэҕэ дьайар күүһэ улахан. Хомус эмтиир, ыраастыыр күүстээх. Эьиги санаабытыгар, бүгүндү дьарыкпыт туохха сыһыаннаах буолуой?</p> <p>Сөпкө эттигит. Бүгүндү дьарыкка саха төрүт инструменыгар хомуска сыһыаннаах буолар. Ол курдук, бийиги хомус историятын кытта билсиһиэхпит уонна хомус тардытын ньымаларын үтүктэн оонньуу үөрэниэхпит. Дьэ, эрэ оҕолор мин аптаах холбукалаах кэлбитим дии. Кини тугу кэпсиир эбитий? Туох диэн соруудах табыста? «Хомус төрдө –ууһа».</p>	<p>Зина Мээчик</p> <p>(билсиһии)</p> <p>Аня: ыһыах кэмэ Оля : сайын Петя: ырыа</p> <p>Сайыына: аһа уоскуйдубут Лена: сынньанным</p> <p>(<i>оҕолор эппиэттиллэр</i>). Коля: хомуска сыһыаннаах Лена: музыкальной инструменнар</p> <p>(оҕолор холбукаттан соруудах таһаараллар). Миша. Хомус төрдө-ууһа</p>
<p>2.Хомус историята(8 мүн)</p>	<p><i>Уһуяаччы:</i> Оҕолор, хомус төрдө-ууһа диэн тугу этэллэрэ буолуой?</p> <p>Хайа баҕарар омук туспа бэйэтэ төрүт музыкальной культуралаах. Сахалар омук быһыытынан ураты музыкальной культуралаахтар.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Оҕолор, ханнык саха музыкальной инструменнарын билэбитий? - сөпкө эттигит. Маладьыастар. Сахаларга 	<p>Яна хомус ханна үөскээбитин этэллэрэ буолуо</p> <p>Миша Дьаҕа Саша. Туйах Катя Күпсүүр</p>

<p>3.Тыл,уос,тарбах,тыын эрчиллиилэр (мүн)</p>	<p>саамай киэнник сайдыбыт төрүт музыкальнай инструменынан буолар? (карточканан үлэ)</p> <p>Хомус буолар. - Билигин хас биирдии бөлөххө карточка уурдум. Аҕыйах мүнүүтэ иһигэр түргэнник бары карточкаҕа суруллубуту ааҕабыт, ырытыабыт уонна тугу өйдөөбүккүтүн атын белеххе билсибиннэриэххит. (белехтер карточкаларын кэпсииллэр)</p> <p>Оҕолор маладьыаскыт бары түмсүүлээхтик биир сомоҕо курдук үлэлээтибит. Онтон биһиги хомуһу туохха туттабыт?</p> <p>Сөп. Биһиги музыкальнай инструмент быһыытынан киэнник туттабыт.Хомус ыраастыыр, эмтиир эмиэ дьайыылаах. Былыр улуу удаҕаттар, ойууттар хомуһунан эмтииллэр эбит.</p> <p>- Оҕолор биһиги хомустуурбутугар саамай үлэни ханнык былчыннар үлэрииллэрий?</p> <p><i>Уһуйааччы:</i> Сөпкө эттигит. Биһиги хомустуурбутугар уоспут, тылбыт, тарбахтарбыт былчыннара бары үлэлииллэр. Дьэ, эрэ аптаах холбука тугу эрэ бэлэмнээбит. Көрүөххэйин эрэ...(оҕолор холбукаттан сорудах хостуулар) Сорудах аата «Хомустуурга көмөлтө эрчиллиилэр».Ол курдук, былчыннары сайыннарага анал эрчиллиилэр бааллар. Билигин оннук эрчиллиилэр холобурдарын көрүөбүн.(учуутал эрчиллиини быһаарар)</p> <p>Тыл былчыңнарын сайыннара эрчиллиилэр</p> <p>1. Айахпытын кыратык сэгэччи аһабыт. Тылбыт көнөтүк сытар, 1 ахсааңна тылбыт төбөтө үөһэ тииспитигэр анһылар, 2 ахсааңна миэстэтигэр төннөн кэлэр, 3 ахсааңна тылбыт төбөтө таңалайга анһылар, 4 ахсааңна миэстэтигэр төннөн кэлэр, 5 ахсааңна тылбыт төбөтө төһө барарынан ытабыт, 6 ахсааңна миэстэтигэр төннөн кэлэр.</p> <p>2. <i>Муннукчаан.</i> Тылбыт төбөтүнэн 2 дьабадьыбытын хардары таары анһыалыбыт</p> <p>3. Уоспут ыпсыылаах, тылбытынан тииспитин ыраастыырдыы төгүрүччү</p>	<p>Саша. Хомус 1 бөлөх: Хомус аан дойдуга тарҕаммыт музыкальнай инструмент буолар. Чуолаан тюрк тыллаах омукарга. Холобура, кумыз (татардыы, башкирдыы), темир комуз (киргизтыы), комыс (алтайдыы,хакастыы), тебир – кобус (таджиктыы)</p> <p>2 бөлөх. Хомус хас биирдии норуокка хомус туспа айылгылаах. Холобур, японияҕа сиэр-туом толоруутугар туттулар, уксугэр ойуун кырыарыгар сурун суолтаны ылар эбит. Орто үйэлэр кэмнэригэр Европаҕа үксүн эр дьон хомуска тапталга билинэллэригэр тутталлар эбит.</p> <p>Лиза. Оонһуубут.</p> <p>Сайыына: уос Алена: тыл Петя: илии</p> <p>(Оҕолор эрчиллиини толороллор)</p>
--	---	---

	<p>эргитэбит.</p> <p>Уос былчыңнарын сайыннаар эрчиллиилэр</p> <p>1. "Тимэхчээн" – уоспутун хомуйа тутан иннин диэки үмүрүтэбит 2 ахсааңна тииспитин көрдөрбөккө ырбатабыт</p> <p>2. Уоспутун иннигэр тутабыт (үмүрүччү)</p> <p>1 ахсааңна уңа диэки, 2 ахсааңна көнөтүк, 3 ахсааңна хаңас диэки, 4 ахсааңна көнөтүк, 5 ахсааңна муннубут диэки үөһэ таһаарабыт, 6 ахсааңна көнөтүк, 7 ахсааңна аллараа диэки, 8 ахсааңна көнөтүк</p> <p>3. Уоспутун үмүрүччү тутабыт уонна төгүрүччү эргитэбит</p> <p>Тарбахха оонньуу эрчиллиилэр:</p> <ul style="list-style-type: none"> - "Мэник тарбахтар" тарбахтары араастаан тургэнник хамнатыы - "Тарбах ааттара" тойон эрбэх, ыйар тарбах, ортоку, аата суох, ылгын чыңыйа диэн түргэнник ааттыы- ааттыы тарбахтары көрдөрүү - "хайа тарбах түргэнник сүүрэрий?" тарбахтары түргэнник сүүрэр курдук хамсатыы <p>Тыыны эрчиллиилэр:</p> <ul style="list-style-type: none"> - холкутук үстэ диринник тыынныбыт - испит түгэҕэр салгын ыллыбыт уонна бытааннык таһаарабыт (түөспүтүнэн тыыммаппыт) - "Чүмэчини үрүү" ыйар тарбахпытын иннибитигэр туттубут уонна чүмэчини үрэр курдук үрэбит (сыыйа ыраатыннаран иһэбит) <p><i>Уһуяаччы:</i> Бу эрчиллиилэр көмөлөрүнэн биһиги хомуска дорҕоону кэрэтик оонньуурга, хомус тылын имигэстик охсорго, уһун тыыны таба туһанарга аналлаах эрчиллиилэр буолаллар. Оҕолор эрчилиин кэнниттэн ким тыла сылайда?</p> <p><i>Уһуяаччы :</i> Маладьыастар. Өскөтүн тылгыт, уоскут былчыңнара сылайар буоллаҕына эрчилиини сөпкө онгорбуккут. Саха – айылҕа оҕото, хомус – айылҕа алыптаах дорҕооно. Онон сахаларга төрдүбүтүгэр – уоспутугар, эппитигэр – хааммытыгар хомуһу истэр, сатаан оонньуур дьобур баар. Хомус тардыытын техниката хомус тардыытыгар биэс сүрүн сатабыл наада. Ханныктарый оҕолор ааттаталаан?</p> <ul style="list-style-type: none"> - хомуһу сатаан тутуу - хомус тылын саатаан охсуу - сатаан тыыныы - сатаан истии - Дорҕоону сатаан уларытыы <p>Оҕолор хомуһу хайдах сөпкө тутабыт? Хомуһу тииспитигэр сыһыары тутабыт дуу эбэтэр ыстыбыт дуу?</p>	<p>Оҕолор эрчиллиилэри толороллор</p> <p>Аня. Сылайда Рома. Муннум аһыйда</p> <p>Аня .Хомуһу сатаан тутуу Петя. Хомуска оонньоһун</p> <p>Саша Ыстыбыт Миша Сыһыары тутабыт</p>
--	---	--

	<p>Хомуу тутуу: хомус тээрбэһин хаңас илиигинэн бэйэбэр хайдах табылларынан тутабын уонна тиискин хомус тыла хамсыырыгар сөп буолар курдук атытан баран, онно хомус сыһаабын тас иэдэһин тиискэр ыкса сыһыарабын. Хомус тылын хамсааһына тиискэр бэриллибэтин курдук күүскэ сыһыары тутабын.</p> <p>Хомус тылын охсуу. Хомус тылын ыйар тарбабың сүһүбүһүнэн таарыйан сүрүн охсууну оңоробун. Ол кэмнэ хомус тыла сыһаах ис иэдэһин икки ардынан аһар салгыны быһыта охсон, дорбонну үөскэтэр.</p> <p><i>Уһууааччы:</i> Хомуу сатаан тутабыт. Хомус тылын охсубут. Туох тийбэтиит? Сөпкө эттин. Дьэ, эрэ аптаах холбука тугу эрэ эмиэ бэлэмнээбит. Көрүөххэйин эрэ...(оһолор холбукаттан сорудах хостуулар) Сорудах аата «Хомус алыптаах дорбонноро»</p> <p>«Хомус алыптаах дорбонноро» хомус тардыытын ньымаларыгар саһан сыталлар. Хомус тардыытын ньымаларын икки көрүннэ араарабыт: - Үгэс буолбут ньымалар - Саһа ньымалар</p> <p>Үгэс буолбут ньымаларга киирэллэр: сыһыа тардыы, хаастатыы, күөрэгэйдэтии. Онтон саһа ньымаларга киирэллэр: табыгыр, кэбэлэтии, көнкөлөй, бэлэс дорбонно, мурун дорбонно, тыһыны араһа</p> <p>Сыһыа тардыы Сыһыа тардыыга хомус тыһаа биир тэнник аа- дьуо кутулар.Хомус тылын хардары таары охсубут уонна болбомтобутун тыһыны техникатыгар уурабыт. Сыһыа тардыы ньыманан норуот ырыаларын толоруохха сөп. Биз –биз-биз Быа-быа –быа</p> <p>Хаастатыы айах иһигэр тыл төбөтө таһалай араас миэстэлэрин таарыйан ыларыттан үөскүүр дорбон. Хаастатыыны ханнык баһарар айымньыга туһаныахха сөп.</p> <p>Күөрэгэйдэтии Айах иһигэр тыл түргэнник быыстала суох илибириирин түмүгэр ситиһиллэр. Түргэн түргэнник үрдүк уонна намыһах дорбонноор көмөлөрүнэн араас дорбонноох күөрэгэйдэтиини оноруохха сөп. - билигин иккилии буолан бэйэ- бэйэбитигэр</p>	<p>(оһолор хомуу тута үөрэнэллэр)</p> <p>Миша Дорбон таһаарыы.</p> <p>(оһолор истэллэр уонна үтүктэн оонньуулар)</p> <p>(Оһолор бэйэ-бэйэлэригэр көмөлүһөн</p>
--	--	--

	<p>ньымаларбытын чинэтэбит.</p> <p><i>(бары уопсай хатылылыбыт).</i></p> <p>Дьэ, эрэ оҕолор аптаах холбука тугу кэпсиир. Истинг эрэ. (сага иһиллэр: - Оҕолоор оҕо саас наһаа кэрэ, оонньооххайын-көрүлүөххэйн.) Сөбүлэхэбит дуо оҕолор?</p>	<p>үөрэтэллэр)</p> <p>Оҕолор бары сөбүлэхэллэр</p>
<p>4.Сынньалан мүнүүтэ (3мүн)</p>	<p><i>Уһуһааччы:</i> Холкутук үстэ диринник тыынныбыт. Оҕолор сылайдыгыт дуо?</p> <p>Билигин сынньана таарыйа эт – хааны уһугуннаран оонньооххайын. Ким атка олорсубутай?</p> <p>Хомус тыаһыгар атынан айанныбыт. Акка олорсор курдук ойуулаан көрүн.</p> <p>Атынан сыыйа айаннаатыбыт. Аппыт түргэтээтэ. Ким ата түргэн эбитий? Өссө түргэтээтибит. Сыыйа бытаардыбыт. Аппыт тохтоото. Аткатын тохтотун....Т-у-у-у.</p> <p>Сэргэхсийдигит?</p> <p>- Дьэ,эрэ аптаах холбука бүтэник соруудабын көрүөххэйн?(Оҕолор ылан ааҕаллар). Сорудах аата «Чэй, эрэ ыллыахха хомус алыптаах дорҕоонунан»</p>	<p>(оҕолор сынньаланна оонньоуллар)</p> <p>Маша. Мин Саша .Мин</p>
<p>5. Хомуска норуот ырыатын доҕуһуоллаан оонньоу дьүһүйүү (7 мүн)</p>	<p><i>Уһуһааччы:</i> Биһиги бүгүн кэпсэттибит үгэс буолбут ньымаларынан норуот ырыатын хомуһунан кизгэтэн оонньоуллар. Ол курдук, үгэс буолбут ньымалары туһанан норуот ырыатын «Мотуок солко мутукча» хомуһунан доҕуһуоллуу үөрэниэхпит. (бары тиэкиһи көрөн үөрэтэллэр). (фонограмманан хомустатыахтарын ыллыахтарын сөп)</p>	<p>Оҕолор норуот ырыатын ыллыыллар, хомуһунан доҕуһуоллууллар.</p>
<p>6.Рефлексия (2 мүн)</p>	<p><i>Уһуһааччы:</i> Оҕолор, бүгүммү дьарыкка туох сананы биллигитий?</p> <p>Туох санааҕа кэллигит?Эһиги санаабытыгар манньк дьарык интэриэһинэй дуо? Бугунну дьарыктан бэйэбитигэр туох сана сатабылы ылынныгыт?</p> <p>Бүгүммү дьарыкка сирдьит буолбут аптаах</p>	<p>(оҕолор бэйэлэрин санааларын этэллэр)</p>

	<p>холбукабытыгар махтаныххайын. Аптаах холбука эһиэхэ бүгүһүнү дьарык сорудахтарын толорбуккутугар махтанан туран. Кэһиилээх эбит. Дьэ, эрэ көрүөххэйин эрэ. Хомус эһигитини араначчылаатын диэн туран алгыстаах харысхаллары бэлэхтиир. <i>(уһуйааччы оҕолорго харысхал туттартыыр).</i></p>	
<p>7.Түмүк(2 мүн)</p>	<p><i>Уһуйааччы:</i> Саха – айылҕа оҕото, хомус – айылҕа алыптаах дорҕооно. Онон сахаларга төрдүбүтүгэр – ууспутугар, эппитигэр – хааммытыгар хомуһу истэр, сатаан оонһуур дьөбүр баар. Хомус саха ымыыта буолар. Онон төрүт дьарыкпытын умнубакка илдьэ сылдыһаҕын.</p>	